

فصل‌نامه‌ی علمی زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد فسا

س ۱۴، ش ۱ (پیاپی ۳۳)، بهار ۱۴۰۲

صص: ۱۵۶-۱۲۹

شاپا: ۸۴۵۷-۲۲۵۱

تحلیل فرایندها در گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامهٔ نجم‌الدین زرکوب (دیدگاه نقش‌گرا)

داود قنبری

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران

دکتر نرگس اسکویی (نویسنده‌ی مسئول)

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران

دکتر عزیز حجاجی کهجوق

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران

چکیده

فتوت‌نامه‌ها از اهمیت بسیاری در پژوهش‌های سیاسی، اجتماعی، اخلاقی، عرفانی و ادبی در موضوع فتوت و تاریخچه و تأثرات و تأثیر همه‌جانبه آن بر جوامع اسلامی، برخوردارند. در این پژوهش، به‌منظور تحلیل گفتمانی متن فتوت‌نامه نجم‌الدین زرکوب و کشف سازوکارهای میان ذهن و زبان نویسنده و بافت فرهنگی-اجتماعی متن و نیز تحلیل مؤلفه‌های اندیشگانی مستتر در آن، از تحلیل فرایندها استفاده شده است. برای انجام این تحقیق از روش ترکیبی (توصیفی-آماري-تحلیل قیاسی) استفاده شده است و این نتایج حاصل شد: از تحلیل انواع فرایندها در این متن دریافتیم که فراوانی فرایندهای ذهنی (و گونه‌های آن) و نیز بسامد بالای فرایندهای رابطه‌ای (شناسایی-وصفی) و فرایندهای وجودی در این متن، نشانگر غلبه کنش ایضا حی و اثباتی در گفتمان مؤلف است که اهدافی چون تشریح نهاد فتوت، انتساب پیشینهٔ فتوت به انبیا، وضع موازین اخلاقی برای جایگاه‌ها و مناسبات مختلف اهالی فتوت و وظایف هر یک را تبیین می‌کند. فراوانی معنادار فرایندهای مذکور، موجب کاهش کنش‌های ارتباطی و تعاملی گفتمانی در متن و عاملی برای تقویت منظوره‌های گفتمانی تک‌صدایی و جنبه‌های ارزشی/ایدئولوژیکی موجود در سازه‌های تجربی (تشریحی، مشروعیت‌بخشی و کنش‌های اثباتی و ایضاحی) متن است.

واژگان کلیدی: فرایندها، فتوت‌نامه، نجم‌الدین زرکوب، زبان‌شناسی نقش‌گرا، تحلیل گفتمان

Email: ghanbari@yahoo.com

noskooi@yahoo.com

hojjaji@yahoo.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۰۴

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۱۲

۱- مقدمه

فتوت نامه‌ها یکی از منابع مهم در شناخت گفتمان فرهنگی و ایدئولوژیکی اهل فتوت به شمار می‌آیند. اولین فتوت نامه‌ها که به معنای واقعی نمایانگر منش ایدئولوژیکی اهل فتوت و منبعث از انگاره‌های گفتمانی این طریقت باشد، منتسب است به روزگار خلافت الناصر لدین الله عباسی؛ زیرا در این عهد فتوت از جنبه صوری و سطحی خارج شد و در شمار اهم مسائل درآمد؛ نتیجه آن شد که از آن پس گروه فتوت را به چشم دیگری نگریستند و نویسندگان آن را مطلبی شایسته بحث و فحص یافتند. از این روی، از زمان خلافت ناصر به بعد، ادبیات مخصوصی درباره فتوت به وجود آمد (تیشنر، ۱۳۳۵: ۸۷). در تاریخ اسلام، فتوت در عرصه سیاسی- اجتماعی و بنا بر مقتضیات زمان و مکان، مفهومی سیال و گفتمان‌هایی متعدد داشته است. این امر اختلاف نظر پژوهش‌گران را در مورد اهداف و مقاصد فتیان در پی آورده است. ارزش‌های اخلاقی به میراث مانده از آیین‌های پیش از اسلام که بر نبرد دائم میان نیکی و بدی استوار بودند و قیام‌های آزادی‌خواهانه چون مبارزات سرخ جامگان و سیاه‌جامگان، در شکل‌گیری نهاد فتوت مؤثر بوده است (نفیسی ۱۳۸۴: ۲۴، Zakeri, ۱۹۹۵: ۳۰۱). البته در همین برهه نیز تاریخ از قانون‌گریزی و عیاشی برخی، تحت عنوان فتیان و اوباش و عیاران یاد می‌کند (فرای، ۱۳۶۳: ۲۵۷)؛ (Cahen, ۱۹۸۷: ۴۲۳)؛ بنابراین وضع قوانینی از سوی متفکران این نهاد برای سروسامان بخشیدن به آن اجتناب‌ناپذیر بوده است. منشأ فتوت اصیل را در قرن سوم هجری و در نیمه شرقی ایران (خراسان) به مرجعیت نوح عیار نیشابوری معرفی نموده‌اند (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۲۲-۲۱). در قرن پنجم سرکوب اهل فتوت از طرف عباسیان شدت گرفت، اسماعیلیان با استفاده از این فرصت، خود را به این گروه نزدیک ساختند تا از طریق آنان فعالیت‌های سیاسی خود را سازمان‌دهی کنند (Cahen, ۱۹۹۱: ۹۰۲) در قرن ششم با گسترش این نهاد و نفوذ هر چه بیشتر آن در طبقات مردم و صنوف مشاغل، گرایش‌ها و تفکرات بسیار متفاوتی در آن به وجود آمد تا جایی که گاه به دشمنی و خونریزی می‌انجامید. زمانی که الناصرالدین الله با پوشیدن جامه فتوت به دست عبدالجبار بن یوسف بن صالح البغدادی به این فرقه گروید، خود را قطب و قبله فتیان خواند (اقبال آشتیانی، ۱۳۱۰: ۱۳۴۶) و تلاش نمود تا فرق مختلف فتوت را تحت یک نظام فکری و سیاسی متحد و هماهنگ درآورد. این مسئله در جنبه نظری و عملی فتوت تأثیرگذار بود تا جایی که در سده ششم، از یک‌نهاد معنوی صرف به نهادی سیاسی تغییر کاربری یافت. با حمله مغول نهادی که ناصر بنیاد نهاد بود، از هم گسست اما در عصر ایلخانیان روند توسعه‌ای فتوت علی‌رغم دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی، همچنان ادامه و گسترش یافت و از نهاد و گفتمانی سیاسی به نهاد

و گفتمانی اخلاقی- صنفی، ولی با صبغه‌ای صوفیانه، تبدیل و تغییر ماهیت داد. از این زمان به بعد جنبه اخلاقی و اجتماعی فتوت بر روحیه جنگاوری و جوانمردی آن می‌چربید (تیشنر، ۱۳۳۵: ۹۴).

فتوت‌نامه‌ها در دو شکل منظوم و منثور پرداخته می‌شدند و دو مختصه اصلی گفتمانی فتوت‌نامه‌ها، نخست تمسک به آیه شریفه «الستُّ به ربکم قالوا بلی» (اعراف/۱۷۲) است به عنوان جوهره عاطفی و هسته فکری آغازین تشکل فتوت (که قدمت این آیین را به آدم ابوالبشر می‌رساند و نخستین فتی را ابراهیم خلیل‌الله آغازگر ادیان توحیدی برمی‌شمارد) (زرکوب، ۱۳۵۲: ۴۵) و دوم، تلاش در ایجاد پیوستاری مابین شریعت و طریقت است که از طریق گفتمان ایدئولوژیکی فتوت میسر گردیده است. از نقاط اشتراک دیگر فتوت‌نامه‌ها، شرح لغوی فتوت، تبیین موازین اخلاقی این مکتب، شرایط لازم برای پیوستن به این آیین، شرح ویژگی‌های ظاهری فتیان از جامه و دستار و غیره، و توصیف اصطلاحات مربوط به اهل فتوت است. از قرن هفتم، همزمان با پیوستن حرف و مشاغل مختلف به جرگه فتیان، برخی از صنوف نیز برای انتساب خود به جوانمردان و تخلق به آداب آنان، فتوت‌نامه‌هایی را برای خود ترتیب دادند که به فتوت‌نامه‌های اصنافی موسوم است؛ در همین عهد، برخی متفکران، صاحبان برخی پیشه‌ها را از جوانمردی دور دانسته‌اند (ابن‌المعماری، ۱۹۹۵ و ناصری، ۱۹۹۴)؛ عده‌ای از فتوت‌نامه‌نویسان نیز داشتن حرفه و هنر را از شروط متقاضین پیوستن به آیین جوانمردان برشمرده‌اند (نفیسی، ۱۳۶۴: ۱۰۲)؛ بر همین اساس، فتیان «الکاسب حبیب الله» را شعار خود ساخته و دارا بودن حرفه و صنعتی را بر خود فرض می‌داشته‌اند (همان).

فتوت‌نامه «نجم‌الدین ابوبکر محمد ابن مودود طاهری تبریزی معروف به نجم‌الدین زرکوب» در قرن‌های هفتم و هشتم به نثر فارسی نوشته شده است. وی در نگارش متن فتوت‌نامه خود، از فتوت‌نامه سهروردی متأثر گردیده و خود را پیرو «شجره شیخ المشایخ قدوه الاقطاب، مربی السالکین، شیخ شهاب المله و الدین سهروردی» معرفی می‌کند. فتوت‌نامه نجم‌الدین شامل چندین فصل است؛ وی ابتدا به موضوع فتوت می‌پردازد و سپس درجات سه‌گانه شریعت، طریقت و حقیقت را مطرح می‌کند. فصل نخست فتوت‌نامه زرکوب، به شرح شرایط صاحب فتوت و اصلاح و تبدیل اخلاق لازم برای ورود در این جرگه، شامل سیزده شرط، اختصاص دارد: (۱) آزاده باشد؛ (۲) بالغ باشد؛ (۳) عاقل باشد؛ (۴) علمی به اندازه مربی شدن داشته باشد؛ (۵) یتیم پرور و درویش باشد؛ (۶) پیوسته خوش خلق باشد؛ (۷) امین باشد؛ (۸) صالح و نمازگزار باشد؛ (۹) جز خیر خلق به زبان نیاورد؛ (۱۰) بردبار باشد؛ (۱۱) باحیا باشد؛ (۱۲) خوش منظر و بدون خلل ظاهری باشد؛ (۱۳) شجره و

سند اجازه معتبر از پیران طریقت داشته باشد» (علاقه، ۱۳۷۷). فصل دوم این اثر، در باب اصناف فتوت است؛ او برای فتوت سه نوع بیان می‌کند «فتوت سه نوع است: ۱) فتوت زبان؛ ۲) فتوت دل؛ ۳) فتوت چشم و هر کدام از آنها را منطبق با شریعت، طریقت و حقیقت شرح می‌دهد: ۱) پاس داشتن گفته خدای تعالی و اجرای فرمان خدا بدون چون و چرا؛ ۲) پاس داشتن سنت پیامبر؛ ۳) صحبت با اهل خدا» (نراقی، ۱۳۸۲). این فصل بسیار طولانی است و طی آن شرایط و کیفیت ورود به سلک جوانمردان به تفصیل بیان شده است. فصل سوم در باب شرایط روانی ورود به جرگه جوانمردان است. مؤلف در این فصل فتوت را با تصوف مقایسه کرده است. «همچنان که در طریقت سه نوع شیخ هست: شیخ تمسک، شیخ تخلُّق و شیخ تبرک و هر یک خرقه جداگانه دارند، در فتوت هم سه نوع پیر است: پیر قولی، پیر شربی، پیر سیفی؛ پیر قولی که بنا بر عهد و سوگند است، پیر شربی که بنا بر نوشیدن آب و نمک است و پیر سیفی که بنا بر شمشیر است. همان‌گونه که در طریقت، آن سه شیخ مکمل یکدیگرند، در اینجا نیز این سه پیر مکمل همند» (همان). زرکوب بر مبنای طریقت پیران فتوت، اهل فتوت را به سه گروه «قولی»، «سیفی» و «شربی» تقسیم کرده است. هم‌چنین زرکوب از قول امام جعفر صادق (ع) اشاره به هفت نشان فتیان می‌کند که مابین پیامبر اکرم (ص) و علی (ع) مطرح گردیده است و عبارت است از: ۱) صداقت در گفتار؛ ۲) وفای به عهد؛ ۳) کرم و سخاوت در حق نیازمند؛ ۴) گشاده دستی و سخاوت نسبت به آنچه دارند؛ ۵) هنر و فن یعنی بیکار نبودن؛ ۶) مهمان نوازی از هر بیگانه؛ ۷) بالاتر از همه حجب و حیا. بخش پایانی فتوت‌نامه زرکوب به تعلیم آداب اهل فتوت اختصاص دارد. مباحثی همچون آداب خوردن و آداب وضوگاه.

امروزه علم زبان‌شناسی و نظریه‌های متن‌شناختی و معناشناختی آن، راه‌کارهای مناسبی جهت تحلیل گفتمان متون و کشف ناگفته‌های اندیشگانی و معرفتی مستتر در بافت متن را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. هدف این مقاله نیز آن بوده است که جهت دستیابی به اطلاعات گفتمانی-سیستمی این متن، از زبان‌شناسی سیستمی-نقشی و تحلیل فرآیندها بهره یابد. این نوع مطالعات، بر تحلیل‌های گفتمانی متکی است و زبان را پدیده‌ای برون فردی و اجتماعی معرفی می‌کند که مهم‌ترین رویکرد آن، انتقال معنا است.

۱-۱- بیان مسأله

مسأله اصلی این تحقیق، تحلیل گفتمانی و ایدئولوژیکی فتوت نامه نجم‌الدین زرکوب به‌عنوان نمونه‌ای شاخص از فتوت‌نامه‌های فارسی به جهت اشتغال بر نظرگاه‌های اجتهادی و جریان‌ساز شیخ در مرام اهل فتوت و جهت‌بخشی به گفتمان و سیره عملی و اجتماعی

این نهاد بوده است. در این پژوهش، با اتخاذ رویکرد زبان‌شناسی سیستمی-نقشی و از طریق تحلیل فرآیندها، به تحلیل معانی انتزاعی و گفتمانی زبان این متن در بافت موقعیتی آن توجه شده است. فرآیندها و کیفیت توسعه آن در متن، از آنجاکه نقش مهمی در پردازش گفتمانی متن و ساخت اطلاعاتی آن ایفا می‌کند، در پژوهش‌های ادبی و زبان‌شناسی مورد توجه بسیار قرار گرفته است. این نظریه سیستمی-کاربردی، زبان را در بافت آن و با توجه به مسائل اجتماعی و فرهنگی بررسی می‌کند و ساختاربندی زبان را در جهت انتقال مفاهیم انتزاعی و ایفای نقش‌های کاربردی و گفتمانی مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این تحقیق، از روش ترکیبی-تحلیلی، استدلالی و آماری استفاده شده است.

۱-۲- پیشینه تحقیق

تحقیق مستقلی در زمینه فتوت‌نامه نجم‌الدین زرکوب یافته نشد؛ معرفی این متن و نویسنده‌اش، مدخل مقالاتی در دانشنامه جهان اسلام بوده و از تذکره‌هایی چون روضه‌الجنان نوشته آقا بزرگ طهرانی، خلاصه الاشعار تبریزی، تاریخ گزیده حمدالله مستوفی، سخنوران آذربایجان اثر عزیز دولت‌آبادی و تذکره ریاض‌الشعراي واله داغستانی در نگارش این دو مدخل استفاده شده است. در مقالات و پایان‌نامه‌های متعددی که به فتوت و فتوت‌نامه‌نویسی اختصاص دارد، به محتوای این فتوت‌نامه هم اشاراتی شده است اما پژوهش مستقلی در خصوص این اثر انجام نیافته است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- زبان‌شناسی نقش‌گرا

در زبان‌شناسی نقش‌گرا، زبان به صورت کاربردی مورد بررسی قرار می‌گیرد و فراتر از جمله و در سطح متن تحلیل می‌شود. «معنای هر پاره‌گفتار، محصول نقش‌های متفاوت زبانی است» (فتوحی، ۱۴۷: ۱۳۹۱) و زبان را مستقل و جدا از ویژگی‌های ذهنی مورد کاوش قرار می‌دهد. هدف اصلی زبان در رویکرد نقش‌گرا، ارتباط بین انسان‌ها و تبادل معناست (Thompson, ۲۰۰۴: ۱۴). «زبان‌شناسی نقش‌گرا که با قبول اصول ساخت‌گرایی بر نقش زبان و نقش واحدهای ساختاری زبان تأکید می‌کند، از جهات بسیار، مناسب مطالعات ادبی است: یکی از این جهت که زبان‌شناسی نقش‌گرا به جنبه‌های خاص و ممتاز و وابسته به متن هر جمله نیز عنایت خاص دارد و نیز از این جهت که به دلیل حساسیتی که نسبت به ویژگی‌های خاص جمله و به تناسب آن با محیط پیرامونش نشان می‌دهد، خواه‌ناخواه به وجود ساخت بزرگ‌تر از ساخت جمله نیز قائل است و آن ساخت متن است؛ سومین

چیزی که به جهت آن زبان‌شناسی نقش‌گرا مناسب مطالعات ادبی می‌شود، در این است که این نوع خاص از زبان‌شناسی، گذشته از دلایه ساختار جمله و متن، لایه ساختاری سومی هم دارد که از آن به نام گفتمان یاد می‌کنیم» (ایشانی و توتونچیان، ۱۳۹۴: ۵۵). نقش اندیشگانی در زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند برای تحلیل نگرش نویسنده و نوع گزینش سبکی وی کارایی زیادی دارد.

۲-۲- فرا نقش‌های دستور نظام‌مند

فرا نقش‌ها همان بخش‌های بنیادین معنا هستند و به عقیده هلیدی و متیسن درک تجربه‌ها و ایجاد روابط اجتماعی، نقش‌های اصلی زبان در ارتباط با محیط اجتماعی هستند. «از دیدگاه نقش‌گرایی، هر جامعه‌ای دارای بافت موقعیتی Context of Situation و بافت فرهنگی Context of culture است. منظور از بافت فرهنگی همان شرایط خاص فرهنگی هر جامعه و زیرگروه‌های آن است که بر نحوه خلق معانی تأثیر فعال دارد؛ اما بافت موقعیتی، تحلیل کلی موقعیتی است که رخداد زبانی در آن شکل می‌گیرد و شامل سه عنصر موضوع، عاملان سخن یا همان گوینده و شنونده و شیوه بیان Mode یعنی گفتار یا نوشتار و نحوه ادای معنی است. باز نمود هر یک از این عناصر موقعیتی و بافتی در زبان را فرا نقش می‌گویند و بازتاب موضوع سخن در زبان را فرا نقش تجربی experiential Meta-function و بازتاب عاملان سخن را فرا نقش بین فردی Interpersonal meta-function و بازتاب نحوه ادای سخن را فرا نقش متنی Textual meta-function می‌نامند» (ایشانی، ۱۳۹۳: ۵۶).

۲-۲-۱- فرا نقش تجربی (اندیشگانی)

در فرا نقش تجربی به محتوای گزاره‌ای Propositional بندها پرداخته می‌شود و تجربه‌ای که منتقل می‌شود مربوط به جهان بیرون و یا عوامل درونی است. بر طبق این فرا نقش هر بند در سه مورد بررسی می‌شود:

- الف) فرآیندها Process: فعل‌ها که از دو گروه اصلی تشکیل می‌یابند:
- افعال مادی Material: افعالی که کنشی را نشان می‌دهند.
  - افعال ذهنی Mental، افعالی که حسی را منتقل می‌کنند.
  - افعال رابطه‌ای Relation: فعل‌های ربطی که بر سه دسته «رابطه صفتی»، «رابطه معرفتی» و «رابطه نمونه ارزش» تقسیم می‌شوند.
- ب) مشارک Participant: شرکت‌کنندگان در عمل هستند و عموماً به‌وسیله گروه اسمی بیان می‌شوند.

ج) عناصر حاشیه‌ای *Circumstantial adjunct*: جزو موضوع‌های فعل نیست و معمولاً به صورت گروه قیدی یا گروه حرف اضافه بیان می‌شود.

۲-۳- انواع فرآیندها

فرآیندها همان افعالی هستند که زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند بانام فرآیند مطرح می‌کند و بررسی آن‌ها نشان‌دهنده جهان‌بینی شاعر یا نویسنده است و بار اصلی تحصیل معنا در نقش اندیشگانی را در تحلیل فرآیندها رقم می‌زند. «فرا نقش تجربی تنها روی محتوای گزاره‌ای بند متمرکز است و آن لایه‌ای از معنا که آشناترین جلوه معناست و در مطالعات زبانی بیشتر مورد توجه است بررسی می‌کند. در این فرا نقش تنها به نوع کنشی که در فعل اصلی بند بیان شده است، توجه می‌شود و تجارب ما از جهان، خواه تجربه‌های بیرونی و خواه تجربه‌های درونی، در قالب فرآیندهای دسته‌بندی متجلی می‌شوند. این فرآیندها به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند: فرآیند مادی، فرآیند ذهنی و فرآیند رابطه‌ای. البته در مرز بین این سه فرآیند اصلی، سه فرآیند دیگر قرار می‌گیرند که عبارت‌اند از: فرآیند رفتاری، فرآیند بیانی، فرآیند وجودی» (رضایی و دیانتی، ۱۳۹۶: ۷۹). در ادامه به بررسی تک‌تک فرآیندهای شش‌گانه مطرح در الگوی نقش‌گرای هلیدی می‌پردازیم:

۲-۳-۱- فرآیندهای مادی

فرآیندهای مادی عبارت‌اند از اعمال فیزیکی، نشان‌دهنده رخداد و حادثه، بیانگر تجربه افراد از دنیای بیرون و محور کنش یا دنیای روابط مادی است. در این نوع فرآیندها دو مشارک وجود دارد: ۱. کنشگر؛ ۲. کنش پذیر و عنصر دیگر این نوع فرآیند هدف *Goal* است (رستم بیگ تفرشی و رضانی، ۱۳۸۹: ۳۷۲). نمونه فرآیندهای مادی عبارت‌اند از: آزمایش کردن، اتفاق افتادن، ساختن، خلق کردن، آمدن، گرفتن، قسمت کردن، دودیدن، نوشتن، خریدن، پختن، کوبیدن، خوردن، افتادن و ... .

۲-۳-۲- فرآیند ذهنی *mental process*

این فرآیند نشان‌دهنده احساس و ذهنیت، بازنمود دنیای درون و شناخت و ادراکات انسانی و تجربه ما از جهان خودآگاهی است. در این فرآیند کاری انجام نمی‌گیرد، بلکه کنشی در دنیای درون ذهن رخ می‌دهد و بر اندیشه، ادراک و احساس دلالت می‌کند. «انواع فرآیند ذهنی از این قرارند:

— حسی *Perception*؛ شامل افعالی چون: دیدن و شنیدن، چشیدن، لمس کردن

و ... .

— تأثیری *Affection*؛ چون دوست داشتن، ترسیدن، لذت بردن، توجه کردن و ...

– شناختی Cognition؛ مثل شناختن، فکر کردن، دانستن، درک کردن، فهمیدن، باور کردن و...» (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۸).

۲-۳-۲- فرآیند رابطه‌ای Relationship process

بر چگونگی و کیفیت بودن چیزها دلالت می‌کند که اغلب با افعال بودن (به معنی چگونه بودن، نه وجود داشتن) بیان می‌شود و دنیای درون و بیرون ذهن را به هم مرتبط می‌سازد. نقش اصلی فرآیندهای رابطه‌ای شخصیت بخشیدن و هویت دادن بوده و مسئله اصلی، بیان وضعیت و مالکیت چیزی است. فرآیند رابطه‌ای بر دو نوع است:

– گونه شناسایی identifying mode که نوعی رابطه همسانی در دو سوی رابطه دیده می‌شود و شناسا که هویت مشارک دیگر را که شناخته خوانده می‌شود، تعیین می‌کند.

– گونه وصفی attributive mode و اسنادی که یک ویژگی که ممکن است کیفیت، زمان، مکان یا دارایی باشد به چیزی نسبت داده می‌شود. این صفت ویژگی نام داشته و دارای یک مشارک به نام حامل است که آن ویژگی به آن نسبت داده می‌شود. نمونه‌ای از فرآیندهای رابطه‌ای عبارت‌اند از: شدن، تبدیل شدن بودن، داشتن، مالکیت داشتن، متعلق بودن، در اختیار قرار دادن، به نظر رسیدن، شبیه بودن، گشتن و... .

۲-۳-۴- فرآیند رفتاری Behavioral process

این نوع فرآیند دربرگیرنده رفتارهای روانی، زیستی و فیزیولوژیکی انسان است که بین فرآیندهای مادی و ذهنی قرار داشته و به رفتارهای جسمانی و روان‌شناختی انسان مربوط می‌شود. در مقایسه با سایر فرآیندها، تشخیص فرآیند رفتاری از همه دشوارتر است؛ زیرا نمی‌توان ویژگی خاصی را به این فرآیند نسبت داد. زمان بی‌نشان در فرآیند رفتاری، حال اخباری است و حال ساده نیز در صورتی که مفهومی غیرعادی ندهد، به‌عنوان زمان بی‌نشان به کار می‌رود» (مجیدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۹). نمونه‌های فرآیند رفتاری عبارت‌اند از: نگاه کردن، تماشا کردن، فکر کردن، حرف زدن، خندیدن، گریه کردن، سکسکه کردن، نفس کشیدن، آواز خواندن، نشستن، خوابیدن، سرفه کردن، لبخند زدن، نالیدن، فرار کردن، آه کشیدن و... .

۲-۳-۵- فرآیند کلامی process Target

فرآیندهای کلامی یا بیانی به‌طور کلی شامل فرآیندهایی از نوع گفتن می‌شوند و بین فرآیندهای ذهنی و رابطه‌ای قرار دارند. بند دارای این فرآیند به بیان چیزی اشاره دارد و انجام عمل فیزیکی گفتن است که ماحصل یک فعالیت ذهنی است. ویژگی بارز این فرآیند انتقال پیام به‌وسیله زبان است. بند دارای این فرآیند به بیان چیزی اشاره دارد؛ مانند الف

او چه گفت؟ ب) او گفت: آنجا شلوغ است. در این بند «او» گوینده است. این نوع بندها، در متون مختلف کاربرد دارند، به‌این ترتیب که در متون روایی از این فرآیند بسیار استفاده می‌شود. نمونه‌هایی از فرآیندهای بیانی در زبان فارسی به این شرح است: ستودن، توهین کردن، سرزنش کردن، نقد کردن، حرف زدن، صحبت کردن، گفتن، قول دادن، تذکر دادن، توضیح دادن، پرسیدن، اعلام کردن، فریاد زدن، هشدار دادن، گزارش کردن، دستور دادن و ...

۲- ۳- ۶- فرآیند وجودی Existential process

فرآیند وجودی نشان‌دهندهٔ وجود، هستی یا رخداد چیزی است و وجود داشتن یا اتفاق افتادن چیزی را بیان می‌کند و گویای وقوع حادثه نیز است؛ و درواقع این فرآیند از هستی و نیستی پدیده‌ای سخن می‌گوید و بین دو فرآیند مادی و رابطه‌ای قرار دارد. نمونه‌هایی از فرآیند وجودی عبارت‌اند از: وجود داشتن، باقی ماندن، رواج داشتن، روییدن، رشد کردن، رخ دادن، اتفاق افتادن، به وجود آمدن، مطرح شدن، ظاهر شدن، آویزان بودن، بودن، استن و نیستن و ...

۳- نتایج و بحث

۳- ۱- ارائهٔ داده‌ها

جدول ۱- جدول انواع فرایندها در فتوت‌نامهٔ نجم‌الدین زرکوب

رابطه‌ای			وجودی		ذهنی		
فعل	محمول	حامل	فعل	موجود	فعل	پدیده	مدرک
درست میشود	هرمعنی	وجود او	است	حق سبحانه وتعالی	بدان	دانستن	محذوف
نام می نهند	مرتبه طریقت	محذوف	آورد	خلق	برگزید	آدمی	محذوف
می خوانند	قند	محذوف	بوده اند	انبیاء	برگزید	انبیاء	محذوف
محذوف	نبات	محذوف	بوده است	پیغامبر	بدان	دانستن	محذوف
محذوف	شکر	محذوف	بود	نورمن(پیغامبر)	دوست دارند	پاکی	مردان

محذوف	بانیذ	محذوف	بودم	من پیغامبر	باشد	نیک اندیشی	محذوف
تمام شود	قول	این	بود	آدم	دارد	ایمنی	مردم
شود	روشن	این	بود	آغاز نبوت	نمود	رغبت	شیخ
صورت نبندد	جوانمردی	مردی	شد	ختم نبوت	دانست	مراد شیخ	محذوف
نگاه دارند	ناپاکبها	محذوف	گشت	در ولایت	شد	عاجز	محذوف
محذوف	اندیشهها	دل	نیست	نیشکر	مباد	گرفتار	خلق خدا
باشند	ایمن بودن	مسلمانان	است	شریعت	کردم	غیرت	بنده
باشند	دررنج بودن	مردم	باشد	ایشان	آمد	نظر	من
فضل داد	مردان	خدای تعالی	است	طریقت	انداخت	وسوسه	خاطر من
باشند	قادرشدن	مردان	یابد	این	درآمد	غیرت فتوت	محذوف
محذوف	بالا دست	محذوف	باشد	ایشان	می نگری	به خیانت	دختر خویش
نباشد	بالادست	زن	است	حقیقت	کرد	بخشش	شیخ
کارنکند	فرمان زن	محذوف	است	فتوت	محذوف	آیت	محذوف
دستوری بیارند	جمعیت خاطر	ایشان	است	طهارت	گردد	روایت	محذوف
کنند	کار	ایشان	است	طهارت ظاهر	گردانیدند	راست	محذوف
دعوت کند	شهوت	زن	محذوف	طهارت باطن	بزرگوار دارند	فرموده خدا	محذوف
دارد	نگاه	خود	است	مسلمان	برند	شفقت	محذوف
محذوف	محذوف	یوسف پیغامبر	نباشد	محذوف	ادراک نکنی	خبروشر	ی(شناسه)
اثر نکرد	دعوت زلیخا	او	است	مردی	دانی	فاعل مختار	او

محدوف	وظیفه آداب	بجا آورد	مرد ظاهر	است	ابراهیم خلیل	توجه	کرد
هرکه	خلل	باشد	جوان	بود	محدوف	رو	نکرد
جوانمرد	رنج	برده بود	چشمش	معزول بود	محدوف	ترس	نترسید
او	قرضی	افتاد	فرزند این چشم	است	آنکه	عالم بودن	است
عیال	رها	کرد	فتوت	نرسد	محدوف	سوال	میداند
قرض داران	زحمت	می دادند	بنده	بود	آن	ضایع	کنند
م(شناسه)	قرض	گرفتم	فتوت	است	محدوف	نگاه داشتن	نگاه دارند
شیخ	حاکم	است	مقصود	است	محدوف	عهدی	بسته باشند
مردان	صحبت زنان	ازراه نروند	این ضعیف	هست	محدوف	عهد	کرده باشند
زن	تصرف	کرد	عهد	است	م(شناسه)	کارخیر	بکنیم
آن مرد	کمتر	باشد	عهد	محدوف	م(شناسه)	کارشر	نکنیم
آتش	ریاحین	شد	عهد	محدوف	محدوف	ظلم	تحمل کرد
محدوف	سلامت	یافت	محدوف	محدوف	محدوف	جور	بکشید
هرکه	اجتماع	رفته باشد	محدوف	محدوف	محدوف	اعتقاد پاک	نجنید
محدوف	صحبت	بوده	خدای تعالی	است	محدوف	آیت	موصوف گردد
محدوف	عهدو تقلب	ثابت شده	او	باشد	محدوف	وصیت	کن
محدوف	حفظ الغیب	نگاه دارند	او	است	تو	نفس	مشغول نکنی

داشتن	نگاه	این عهد	دیگر عهد	است	نفس	مشغول	کند
باز ندارد	بازرگانی و بیع	مردان	قرآن	است	محذوف	یاد ذکر حق	باز نماند
گیرد	آب و آتش	جهان	مرد	است	ذکر حق تعالی	خاطر	پیوند گرفت
محذوف	مس	باقی سخن‌ها	ذکر حق تعالی	است	محذوف	چند مرد	دریافتی
تعلق گیرد	مس	کیمیا	غلبه حق	باشد	م(شناسه)	اعتماد تمام	کردم
گرداند	جوهر زر	نفس مس	ذکر سبحانه و تعالی	باشد	محذوف	آن فقیه	لایق دانستند
رنگ گرفت	ذکر حق	خاطر	معنی	است	م(شناسه)	حال او	تجربه کردم
آید	خاطر	هر چه	صلح	باشد	من	مردی او	اقرار آوردم
رنگ گیرد	ذکر حق تعالی	محذوف	دروغ	باشد	محذوف	صنایع حق	فکر کردن
افتد	غلبه آب	خون	مرد	است	محذوف	نان	می گرداند
گشته بود	عالم	سیاحی	همه دنیا	شود	محذوف	متابعت پیامبر	کردن
رسیده	صحبت‌ها	محذوف	شاد	نشود	محذوف	طینت نفس	راضی بودن
گردیدی	همه جهان	ی (شناسه)	فقیه	بود			
رسیدم	خدمت	م(شناسه)	صحبت	بود			
نماند	وزیری	خلیفه	محذوف	باشد			
دهیم	وزارت ما	م(شناسه)	حدیث	است			
بگردانید	خوردن	محذوف	فتوت	است			

محو کرد	پوشیدن	محو	است	محو
متغیر نشد	حال او	محو	محو	این ضعیف
رساند	مقام اعلا	محو	است	فتوت
محو شود	صفت‌های نیک	صفت‌های بد	است	نگاه داشتن زبان
محو گردانید	بدیها	حق تعالی	محو	ذکر خدای تعالی
ترک کنند	هر چه جز حق	محو	محو	ورد در پنج نماز
بخورد	زخم مار	محو	محو	دعا
شود	بیدار	بهترین خلق	است	فتوت دل
داشت	مالی	فتوت	است	خراب کردن
بیاورد	محو	محو	است	فتوت چشم
شد	منزل	محو	است	نگاه داشتن
کردند	نفقه	آنانکه	است	نگاه داشتن
نکرده بودند	افطار	محو	محو	نگاه کردن
شود	قوت و بقا	آدمی	است	این ضعیف
حاصل کرد	هر قوت	محو	است	فتوت
خورد	چونان	محو	است	معنی
رسد	مرتب آدمی	نان	است	فتوت
شد	آدمی	محو	محو	نگاه داشتن
بودن	بزرگتر	حق	محو	نگاه داشتن
رسانند	انسان	نبات	محو	صحبت کردن
رسد	مرتب	محو	است	حقیقت فتوت

محدوف	ناب	قوت یابد	ابوبکر	بود
محدوف	حق ناب	رسانی	دینار	داشت
محدوف	حق خویش	بستانی	فتوت	بود
محدوف	همه چیزها	محدوف	درم	داشت
مرتبه شریعت	تمام	شود	ثواب	است
فتوت	مرتبه	رسد	ترس	نیست
خاصیت	شخص	آید	اندوه	نیست
حق تعالی	نعمت	می رسد	علی	بود
محدوف	صفت نبوت	آید	فتوت	است
این مقام	قول تمام	شود	اولیای خدا	محدوف
حق تعالی	راست قولان	باشد	قسمی از فتوت	است
ارکان طریقت	کسوه شریعت	ورزیدن	قسمی خاص	محدوف
محدوف	محبوب حق	شوند	قسمی	محدوف
مرتبه	طریقت	تمام شود	فتوت عام	محدوف
عبادتش	نوافل	تمام شود	هیچ چیز	نیست
فتوت	مرتبه	تمام شود	آدمی	نیست
صفت ولایت	کمال متابعت	نتیجه دهد	حقی	نیست
آن	بجای آوردن	باشد	حقی	نیست
محدوف	حق خویش	گرفتن	حقی	است

متخلق شدن	اخلاق الهی	محذوف	است	آدمی
تمام شود	به حقیقت	این	است	نان
به کمال رسد	در این مرتبه	فتوت	است	آدمی
دهد	نتیجه	صفت ربوبیت	است	فتوت
می دهد	عمر	همه	است	عبادتش
می رساند	روزی	همه	است	فتوت
می خوانند	به نسبت با خلق	محذوف	است	مایه اش
قایمند	بدین قوت	کل اشیاء	است	فتوت
است	شرط	فتوت دار	محذوف	حق
باشد	آزاد	محذوف	است	عبادتش
باشد	بالغ	محذوف	است	مایه اش
باشد	عاقل	محذوف	است	فتوت
باشد	قدر علمش	محذوف	است	بالاترین مقامات فتوت

جدول ۲- فراوانی انواع فرایندها در فتوت‌نامهٔ نجم‌الدین زرکوب

رفتاری		مادی			کلامی		
فعل	دریافت کننده	گوینده	فعل	کنش پذیر	کنش گر	فعل	رفتاری
گفتن	محذوف	نبی	گرفتند	ماده	محذوف	نگریست	شیخ
می فرماید	محذوف	محذوف	آمدیم	جماعتی	م(شناسه)	بزدم	م(شناسه)
می گویند	درمقامی	محذوف	آمد	شیخ	محذوف	بدر مردم	م(شناسه)
می شمارند	در صورتی	محذوف	رفت	شهر	محذوف	بسته بودند	مردان

محوذوف	حرکت نکرد	خویشتن	عیالش	می بردم	محوذوف	اصحاب	گویند
محوذوف	تواند کردن	م(شناسه)	عیالش	می دادم	اصحاب	این مقام	گویند
		دختری	در خانه	باز کرد	اصحاب	این مرتبه	گویند
		محوذوف	منجنیق	انداختند	محوذوف	راستی	گویند
		جبرئیل	در هوا	بیامد	محوذوف	ایشان	یاد می کند
		محوذوف	خدا	کنند	حق تعالی	محوذوف	فرموده است

جدول ۳- نمونه فرآیندهای به کاررفته در فتوت نامه نجم‌الدین زرکوب

فرایند رابطه‌ای:			
بند	حامل	محمول	فعل
پس هر معنی که هست بوجود مبارک او درست می شود	وجود مبارک او	هر معنی	درست می شود
معنی ولایت مصطفی صلی الله علیه وسلم جای حقیقت می خوانند	محوذوف	معنی ولایت مصطفی	می خوانند
و در مرتبه طریقت نام می نهند	محوذوف	مرتبه طریقت	نام می نهند
و این بقول تمام شود	این	قول	تمام شود
و این بحال روشن شود	این	روشن	شود
و تا مردی تمام نشود جوانمردی صورت نبندد	مردی	جوانمردی	صورت نبندد
که تن و جامه و مقام و آلت از ناپاکیها نگاه دارند	محوذوف	ناپاکیها	نگاه دارند
و دل را از اندیشهائی که بخلاف شریعت باشد	دل	اندیشهها	محوذوف
و مردم از دست وزبان خود ایمن دارد	مردم	ایمن	دارد
و هر کو مردم از دست وزبان او در رنج باشند	او	رنج	باشند
بدانچه فضل داد خدای تعالی مردان را بر زنان	خدای تعالی	مردان	فضل داد
و بالا دست بر زنان	محوذوف	بالادست	محوذوف
که زن بر او بالادست نباشد	زن	بالادست	نباشد

چنانکه یوسف پیغامبر صلی الله علیه و سلم	یوسف پیغامبر	محذوف	محذوف
و آنچه وظیفه آداب بود تمام بجا آورد	محذوف	وظیفه آداب	بجا آورد
که هر که را مادرزادی در عضوی خللی باشد	هرکه	خلل	باشد
جوانمرد رنج برده بود	جوانمرد	رنج	برده بود
به غیر اختیار قرضی بر او افتاد	او	قرض	افتاد
قرض داران زحمت عیالش می دادند	قرض داران	زحمت	می دادند
که مردان بصحبت زنان از راه نروند	مردان	صحبت زنان	از راه نروند
واگر زن در مرد تصرف کرد	زن	تصرف	کرد
لاجرم آتش از برای او ریاحین شد	آتش	ریاحین	شد
وعهدی و تقلبی در صورت ثابت شده	محذوف	عهد و تقلب	ثابت شده
بشرط آنکه ، شیخ یا صاحب شیخی و صاحبی را شایند	شیخ یا صاحب	شیخی و صاحبی	شایند
که اگر جمله جهان آب و آتش گیرد	جهان	آب و آتش	گیرد
وقتی سیاحی را که عالم گشته بود	سیاح	عالم	گشته بود
نه خوردن بگردانید	محذوف	خوردن	بگردانید
از مرتبه ادنی به مقام اعلا رساند	محذوف	مقام اعلا	رساند
چون صفت‌های بد به صفت‌های نیک مبدل شود	صفت‌های بد	صفت‌های نیک	مبدل شود
و چندین نوبت زخم مار بخورد	محذوف	زخم مار	بخورد
که بهترین خلق بیدار شود	بهترین خلق	بیدار	شود
آنانکه نفقه کردند مالهای خود را به شب و به روز آشکارا و پنهان	آنانکه	نفقه	کردند
که سبب قوت آدمی و بقای آدمی شود	آدمی	قوت و بقا	شود
بطاعت و عبادت و معرفت صرف کند	محذوف	طاعت و عبادت و	صرف کند
آن نان بمرتبه آدمی رسید	نان	مرتبه آدمی	رسید
و حق خویش از نان بستانی	محذوف	حق خویش	بستانی
چون فتوت درین مرتبه بکمال رسد	فتوت	مرتبه	به کمال رسد
و نعمتی که از حق تعالی به بنده می رسد	حق تعالی	نعمت	می رسد

و این مقام براستی قول تمام شود	این مقام	قول تمام	شود
ارکان طریقت در کسوه شریعت ورزیدن	ارکان طریقت	کسوه شریعت	ورزیدن
و عبادتش بنوافل تمام گردد	عبادتش	به نوافل	تمام گردد
وصفت ولایت نتیجه دهد در کمال متابعت	صفت ولایت	کمال متابعت	نتیجه دهد
وصاحب این مقام را فیض در کسوه ولایت آید	صاحب این مقام	فیض	آید
و این بحقیقت تمام شود	این	بحقیقت	تمام شود
چنانک در هیچ عضو خلل مادرزاد نباشد	محدوف	خلل	نباشد
ششم خلق خوش باشد	محدوف	خلق خوش	باشد
فتوت دار را شرط است	فتوت دار	شرط	است
فرآیند وجودی:			
بند	موجود	فعل	
خلق را از کتم عدم بصرای وجود آورد	خلق	آورد	
یعنی من پیغامبر بودم	من	بودم	
و آدم میان آب و گل بود	آدم	بود	
آغاز نبوت در صورت از آدم علیه السلام بود	آغاز نبوت	بود	
در ولایت ازو گشوده گشت	در ولایت	گشت	
همچنانک نی شکر یک اصل بیش نیست	نیشکر	نیست	
اما شریعت راست گفتن و راست رفتن است	شریعت	است	
و ایشان را علم الیقین باشد	ایشان	باشد	
و طریقت راست دیدن و راست کردنست	طریقت	است	
و حقیقت راست شدن و راست بودنست	حقیقت	است	
که معنی فتوت جوانمردی است	فتوت	است	
اما طهارت ظاهر آنست	طهارت ظاهر	است	
مسلمان آن کسیست	مسلمان	است	
فرزند این چشم مادر زاد است	فرزند این چشم	است	
فتوتش نرسد	فتوت	نرسد	

	بود	بنده	که بنده را تربیه بود نیک سیرت
	است	فتوت	که فتوت حق تست
	هست	این ضعیف	و این قصیده را در قصیده ای هست
	است	عهد	اماعهد بر دو قسمست
	محذوف	عهد	عهد با خلق
	محذوف	محذوف	بظاهر با خلق نیکوکار
	باشد	او	باید که توجه کلی با او باشد
	است	او	او تمام است مرا
	است	دیگر عهد	دیگر عهد با خلق آنست
	باشد	صلح	و مرادشان صلح باشد میان دو برادر
	شود	همه دنیا	که اگر همه دنیا ملک او شود
	بود	فقیه	فقیهی بود متدین، با امانت
	باشد	محذوف	که صاحب علم و امانت باشد
	است	فتوت	که فتوت ترک تکلف است در سخا
	محذوف	این ضعف	و این ضعیف قایل و خادم الفقرا
فرآیند ذهنی:			
فعل	پدیده	مدرک	بند
برگزید	آدمی	محذوف	ودرمیان اشیاء آدمی را برگزید
برگزید	انبیاء	محذوف	و از آدمیان انبیاء را برگزید
دوست دارند	پاکی	مردان	یعنی مردانی که دوست دارند پاکی را
دوست دارد	پاکان و پاک روان	حق تعالی	و حق تعالی دوست دارد پاکان را و پاک روان را
باشد	نیک اندیش	محذوف	و در حق همه کس نیک اندیش باشد
باشند	قایم	مردان	مردانی که قایم باشند برزبان
نمود	رغبت	شیخ	شیخ بدیدن او رغبت نمود
دانست	مرادشیخ	محذوف	دانست که مراد شیخ چیست
شد	عاجز	محذوف	در آن عاجز شد

بنده غیرت کردم	بنده	غیرت	کردم
شیطان وسوسه در خاطر من انداخت	خاطر من	وسوسه	انداخت
حالی غیرت فتوت درآمد	محدوف	غیرت فتوت	درآمد
کی عقل آدمی را بر نفس اماره تصرف واستیلا باشد	عقل آدمی	تصرف و استیلا بر نفس	باشد
تا موصوف این آیت	محدوف	موصوف این آیت	محدوف
بزرگوار دارند فرموده خدا را	محدوف	فرموده خدا	بزرگوار دارند
وهیچ خیر وشر از غیر ادراک نکنی	(ی)شناسه	خیر وشر	ادراک نکنی
وفاعل مختار اورا دانی	او	فاعل مختار	دانی
و در هر صفتی از لطف و قهر که از حق نازل شود قابل و مستعد و راضی باشی	حق	قابل و مستعد و راضی	باشی
آنکه عالمست به حال من	آنکه	عالم	است
سوال من می داند	محدوف	سوال	می داند
از کمال و شرف انسانی ضایع مانند	محدوف	کمال و شرف انسانی	ضایع مانند
و آن جور بکشید	محدوف	جور	بکشید
واز اعتقاد پاک خویش نجیبید	محدوف	اعتقاد پاک	نجیبید
هر که در مردی و در عهد و وفا ثابت باشد	هر که	مردی و عهد و وفا	ثابت باشد
اگر تو نفس خویش را بحق مشغول نکنی	تو	نفس	مشغول نکنی
نفس ترا از حق به غیر مشغول کند	نفس	از حق به غیر	مشغول کند
من بر مردی او اقرار آوردم	من	مردی او	اقرار آوردم
و راست قولان را حق تعالی دوست می دارد	حق تعالی	راست قولان	دوست می دارد

و بر طریقت مصطفی صلی الله علیه وسلم مستقیم بودن	محذوف	طریقت مصطفی	مستقیم بودن
و به طینت نفس راضی بودن از حق تبارک و تعالی در کل احوال	محذوف	طینت نفس	راضی بودن
علی الخصوص که باکسی عهدی بسته باشند به پیری و مریدی یاصاحبی و تربیه	محذوف	عهد	بسته باشن
فرآیند کلامی:			
بند	گوینده	مخاطب	فعل
و در مقام شریعت می گویند	محذوف	مقام شریعت	می گویند
واصحاب این مرتبه را عام گویند	اصحاب	این مرتبه	گویند
راستی را در سه مقام نگاه داشتن فتوت گویند	محذوف	راستی	گویند
که ایشان را در صفت مردی ، یاد می کند در کلام مجید	محذوف	ایشان	یاد می کند
جای دیگر حق تعالی فرموده است	حق تعالی	محذوف	فرموده است
گفت ای قبله جهان و قدوه زمان	محذوف	قبله جهان و قدوه زمان	گفت
اگر اجازت باشد؟	محذوف	محذوف	اجازت باشد
که آغاز سخن بذکر حق کند	محذوف	محذوف	ذکر حق کند
سوال کردند	محذوف	محذوف	سوال کردند
همچنان جعفر صادق رضی الله عنه روایت می کند از جدخویش امیرالمومنین	جعفر صادق	محذوف	روایت میکند
که رسول فرمود	رسول	محذوف	فرمود
فرآیند مادی:			
بند	کنش گر	کنش پذیر	فعل
اما چون ماده ازو بدر گرفتند	محذوف	ماده	گرفتند
بخدمت شیخ آمد	محذوف	شیخ	آمد
واز شهر برفت	محذوف	شهر	برفت

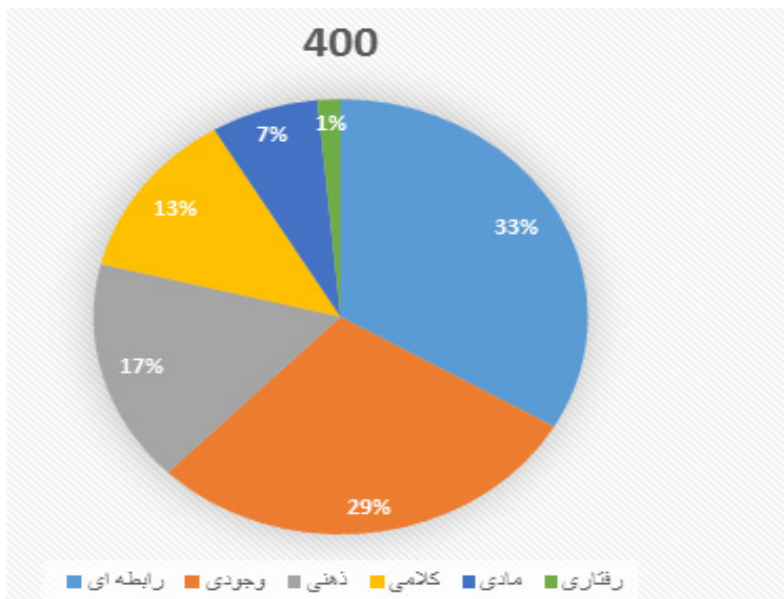
می بردم	عیال	خویشتن	وهر روز خویشتن نفقه عیالش در خانه می بردم
باز کرد	درخانه	دختری	روزی دختری در خانه بیشتر باز کرد
انداختند	منجنیق	محدوف	تاحدی که چون در منجنیق به آتش انداختند
بیامد	هوا	جبرئیل	جبرئیل علیه السلام در هوا بیامد
ببردند	او	محدوف	اورا بردند
پای نهاد	مار	آن که	آن که روز غار پای دردهان مار نهاد
فرآیند رفتاری:			
	فعل	رفتارگر	بند
	نگریست	شیخ	شیخ چون درو نگریست
	بدر کردم	(م)شناسه	واین چشم بدر کردم
	حرکت نکرد	محدوف	وحرکت نکرد
	تواند کردن	محدوف	که تربیت جوانی تواند کردن

جدول ۴- جدول آماری فراوانی انواع فرایندها در فتوت‌نامه زرکوب

فرایندها	کل	رابطه ای	وجودی	ذهنی	کلامی	مادی	رفتاری
تعداد بندها	۴۰۰	۱۳۳	۱۱۵	۶۶	۵۰	۲۸	۶
درصد	۱۰۰٪	۵۳/۲۵٪	۲۸/۷۵٪	۱۶/۵٪	۱۲/۵٪	۷٪	۱/۵٪

نموار ۱- فراوانی انواع فرایندها در فتوت‌نامه زرکوب

فرایندها	کل	رابطه ای	وجودی	ذهنی	کلامی	مادی	رفتاری
تعداد بندها	۴۰۰	۱۳۳	۱۱۵	۶۶	۵۰	۲۸	۶
درصد	۱۰۰٪	۵۳/۲۵٪	۲۸/۷۵٪	۱۶/۵٪	۱۲/۵٪	۷٪	۱/۵٪

۳-۲- تجزیه و تحلیل داده‌ها

بررسی اندیشگانی متن فتوت‌نامه زرکوب و تحلیل نمودار توزیع فراوانی فرایندها در این متن نشان می‌دهد که نویسنده اغلب با بهره بردن از فرآیندهای رابطه‌ای، وجودی و ذهنی، به جنبه‌های کاربرد پاره‌گفتار در بافت زبانی و گفتمان ایدئولوژیکی و با تولید عبارات و جملات معنادار و اکثراً رمزی و نمادین و دارای لایه‌های معنایی متفاوت پرداخته است. فراوانی بالای بسامد رابطه‌ای در افعال و عباراتی همانند نمونه‌هایی که در جدول شماره ۳ قابل رویت است، بیانگر چگونگی، هویت و کیفیت حالاتی است که در فتوت‌نامه زرکوب به آنها اشاره گردیده است از جمله؛ مراتب اهل فتوت و مراتب فتوت، کیفیت آداب‌ورسومی که یک فتی بایستی به جمیع حالات مشرف باشد تا بتواند در این مسیر طی طریق نماید. فراوانی بسامدهای ذهنی و کلامی که تقریباً در یک حد بدان‌ها پرداخته شده است، مانند افعال و عباراتی که در جدول شماره ۳ دیده می‌شود، اشاره به نکته‌های درون‌متنی دارد که از ارتباط درونی و وجهه و بافت معنایی متفاوت برخوردار بوده و دارای لایه‌های باطنی و جهت‌گیری ایدئولوژیکی و نیازمند تفسیر و تأویل واژگانی است. نکته دیگری که در فراوانی فرآیندهای ذهنی در این متن به چشم می‌آید، آن است که معمولاً وجود مضامین ذهنی دلالت بر فردگرایی و درون‌گرایی نویسنده دارد ولی زرکوب با بهره‌گیری از فرآیندهای رابطه‌ای و رفتاری این درون‌گرایی و ارتباطات ذهنی خود را با دنیای بیرون

متصل کرده و با توصیف پدیده‌ها و وقایع درون‌متنی به جنبه وصفی متن سویه‌ای اجتماعی و فراگیر می‌بخشد و به‌جای روایت‌مندی محض، به حالات و توصیفات منجر به رفتاری و درک و فهم محیط اطراف می‌پردازد و در مواردی طرف دیگر را به حضور می‌طلبد.

بیان چگونگی و هویت بخشی به معانی و تعریف گونگی پیام‌ها و نیز غلبه کنش توصیفی در گفتمان اثر، باعث شده است که بسامد فرآیندهای رابطه‌ای ذهنی / شناختی و ذهنی / تأثیری و وجودی در متن فتوت نامه زرکوب، بیش از سایر فرآیندها نمود داشته باشد؛ همچنان که در معرفی فتوت نامه زرکوب ذکر شد، در این کتاب، نجم‌الدین بیشتر با استفاده از روش‌های تعریف و توصیف به تبیین چارچوب فکری و معرفتی خود در باب فتوت و جایگاه آن در جامعه انسانی و در میان مکاتب فکری و مذهبی پرداخته است. در این متن، بیش از هر روی کرد دیگری مفاهیم انتزاعی و معرفتی از عالم فتوت، طریقت و شریعت (که خود نیز در کلیت، مفاهیمی شهودی و معرفتی هستند) تعریف می‌شوند:

«فتوت بر سه قسم است و اولیای خدای تعالی بر سه قسم: قسمی را عام گویند و قسمی را خاص گویند و قسم سوم را خاص‌الخاص گویند... اما فتوت خاص: حق انبیا و اولیا نگاه داشتن است در قول و فعل و حال و متابعت پیغامبر را صلوات الرحمن و سلامه علیه- در عادات و عبادات و اخلاق و صفات کردن» (ص ۱۸۲).

فراوانی فرآیندهای وجودی و ذهنی و رابطه‌ای و گونه‌های آن در بافت گفتمانی توصیفی متن، وجهه‌ای تشریحی به این کتاب بخشیده است؛ در بیان فرآیند وجودی همچنین می‌توان گفت بسامد کاربرد واژگان و تعبیری همچون «هستی و نیستی، بودن و نبودن نبوت نبی، علی، شیث، خلیل‌الله و دیگر انبیاء، گاه‌به‌گاه بودن سخاوت و عفو و بخشش و کرم، اقرار به ندامت و حسرت، بودن اخی، فوت حقوق و ولایت، بودن اهل فتوت دربند شلوار و شکم، زبان و سمع و بصر و دست و قدم و حرص و امل و هستی آفرینش»، بیانگر موجودیت و عدم آن در حالت کلی است که به هستی پدیده‌ها و رویدادهای موجود در متن دلالت دارد. هم‌چنین مولف در گفتمان بیانی و توصیفی این متن، بسیاری از آداب و موازین مورد انتظار از اهل فتوت را با فرآیندهای وجودی و رابطه‌ای شرح می‌دهد. در این ساختار گفتمانی، مؤلف بیش از کنشگرهای ترغیبی، خواهشی و یا تحذیری و اندازی، با بهره‌یابی از آغازگرهای اندیشگانی، موازین و هنجارهای مقبول اخلاقی و اجتماعی فقیان را با تکیه بر شواهد و امثال از آیات و اقوال و احادیث بازتعریف می‌کند. در بسیاری از موارد، این تعاریف، نیاز به طبقه‌بندی و گسترش بیشتری دارند، مثل جملات: «در طعام چهار چیز فریضه است، و چهار سنت است و چهار ادب است و دو دارو اند و دو کراهیت» (ص ۲۱۱)؛ در نتیجه در ادامه بندها، از بندهای با آغازگر شمارشی استفاده می‌شود که در تعاقب بند

نخست و تفضیلی بر آن هستند؛ بدین ترتیب جملات یک شکل و با ساختار مشابه و در ارتباط با هم (مکمل هم) و با فرایندهای وجودی و رابطه‌ای در این متن بسیار دیده می‌شود: «اما آن چهار که فریضه است، یکی حلال خوردن، دوم: نعمت از خدای خواستن و... و آن چهار که سنت است، اول: بسم‌الله الرحمن الرحیم گفتن... چهارم: پای راست برداشتن و پای چپ فرو گذاشتن... و چهار که ادب است... و آن دو که در اوست...» (همان).

نکته دیگری که در ادامه فراوانی فرآیندهای ذهنی / شناختی و ذهنی / وجودی و نیز جنبه تشریحی متن باید به آن اشاره شود، این است که در چنین گفتمان توصیفی که به شناسایی مفاهیم انتزاعی مختص ایدئولوژی عرفانی-مذهبی اختصاص دارد، مؤلف ناگزیر از بنای عبارت با فرآیندهایی از این نوع است. چنین فرآیندهایی، نمودار فرا نقش‌های اندیشگانی موجود در متن هستند که اکثریت فرآیندهای متن فتوت نامه زرکوب را نیز تشکیل می‌دهد. فرآیندهای رابطه‌ای و ذهنی / رفتاری و ذهنی / وجودی، در گفتمان بیانی و توصیفی این متن، بسیاری از آداب و موازین مورد انتظار از اهل فتوت را شرح می‌دهد. در این ساختار گفتمانی، مؤلف بیش از کنشگرهای ترغیبی، خواهشی و یا تحذیری و اندازی، با بهره‌یابی از آغازگرهای اندیشگانی، موازین و هنجارهای مقبول اخلاقی و اجتماعی فطیان را بازتعریف می‌کند: «اخی آن باشد که اگر همه عالم او را برنجانند، نرنجد و نرنجانند و به رنجیدن هیچ‌کس رضا ندهد» (همان: ۹۷).

یکی از ویژگی‌های فتوت‌نامه منثور نجم‌الدین، آمیخته بودن نثر به نظم است. زرکوب شاعر هم هست و آن‌چنان که در متن فتوت‌نامه حاضر اشاره نموده است، اثر منظومی تحت عنوان «صحبت نامه» داشته است (که امروز اثری از آن باقی نمانده) و با تخلص شعری «نجما» و «زرکوب» سخنوری می‌نموده است؛ نجم‌الدین در برخی مواضع کلام از اشعار خود فراخور بحث استفاده می‌کند و در این اشعار نیز، فراوانی فرایندهای وجودی و ذهنی، در شرح مفاهیم معقول و انتزاعی اهل فتوت و طریقت در جملات مشهود است؛ نکته دیگری که در ادامه فراوانی این دست فرایندها و نیز جنبه تشریحی متن باید به آن اشاره شود این است که در چنین گفتمان توصیفی که به شناسایی مفاهیم انتزاعی مختص ایدئولوژی عرفانی-مذهبی اختصاص دارد، مؤلف ناگزیر از بنای عبارت با سازه آغازی مبتدایی است. چنین آغازگرهایی، نمودار فرانش‌های اندیشگانی موجود در متن هستند که اکثریت آغازگرهای متن فتوت‌نامه زرکوب را نیز تشکیل می‌دهد. آن‌چه در ساختمان بندها با آغاز تجربه و فرایندهای ذهنی و وجودی بیشتر خودنمایی می‌کند، بهره‌مندی مؤلف از استعاره‌های مفهومی برای توضیح یا ترسیم و عینیت بخشیدن به معانی، فضاها و مفاهیم حسی و سوررئال برای مخاطب است؛ هم‌چنان که در عبارات زیر، از تصاویر عالم

محسوسات برای نمایش ارتباط دو مفهوم عمیق و پیچیده‌ی ذهنی یعنی فتوت و مروت استفاده کرده است:

فتوت اعتقاد عقل و قلب است	فتوت استوای جسم و جان است
فتوت فرض کردی چون دهانی	مروت اندرو همچون زبان است
فتوت در مثل آیین‌های دان	مروت چون صفای روی آن است
فتوت خان و مان معنوی دان	مروت زینت آن خان و مان است

(همان، ۱۷۸)

در گفتمان این متن نیز، همچون سایر فتوت‌نامه‌های منشور، مولف، ضمن تاکید مکرر بر این که فتوت از آبشخور شریعت بهره‌مند است، در بسیاری از مواضع از طریق کنش‌های ایضاحی در پی تقویت جنبه‌ی انسانی این تفکر و نشان دادن روحیه‌ی تعالی‌بخش و جوانمردانه‌ی موازین این آیین، است: «فتوت چیست؟ ارکان طریقت در کسوه شریعت ورزیدن و نگاه داشتن و تمام کردن» (همان، ۱۸۲).

۳-۳- نتیجه‌گیری نهایی

هدف این پژوهش، بررسی انواع فرآیندها در متن فتوت نامه زرکوب به‌منظور دستیابی به گفتمان ایدئولوژیکی موجود در این اثر به‌عنوان یکی از نمونه‌های مهم فتوت‌نامه‌نویسی فارسی بود. از انجام این تحقیق، نتایج زیر حاصل شد:

- فرآیندهای رابطه‌ای، وجودی، ذهنی و گونه‌های آن (حسی و شناختی) از فراوانی و نمود بیشتری در این متن برخوردار است.

- فرآیندهای ذهنی در پیوند با فرآیندهای پُر بسامد مانند فرآیندهای رابطه‌ای و وجودی، بر منظوره‌های گفتمانی متن صحه می‌نهد و جنبه‌های توصیفی و ایضاحی را تقویت نموده است.

- فرآیندهای دیگر، هم در بخش امثله متن که گاه از جنبه‌ی روایی برخوردار است و هم در بخش‌های دیگر اثر همانند فرآیندهای مادی و رفتاری، نمود پایین‌تری دارد؛ زیرا بهره‌مندی مؤلف از گفتمان تک‌صدایی غالب در متن، فرصت کنش‌های مادی و رفتاری فیزیکی را همانند سایر بخش‌ها نداده است که بی‌زمانی افعال (به جهت کاربرد مصادر) بر قطعیت گفتمان افزوده است؛ و می‌توان گفت گفتارهای ایدئولوژیکی و تشریحی و آداب‌ورسوم و مراتب فتوت و اهل فتوت بر رفتارهای مادی و فیزیکی مرسوم سایه انداخته است.

منابع

- ۱- ایشانی، طاهره، (۱۳۹۳). «بررسی ویژگی‌های سبکی و شخصیتی سیمین دانشور با رویکرد زبان‌شناسی نقش‌گرا»، *زبان‌شناخت*، سال پنجم، شماره اول، صص ۱۹-۳۴.
- ۲- ایشانی، طاهره، توتونچیان، نازنین، (۱۳۹۴) «سبک‌شناسی مقایسه‌ای تمهیدات ولویح براساس فرانش متنی»، *مجله زبان‌شناسی*، شماره ۲۱، صص ۵۳-۶۸.
- ۳- ابن‌المعمار البغدادی الحنبلی، ابوعبدالله (۱۹۵۸) *کتاب الفتوه*، بغداد: مکتب المثنی.
- ۴- تیشنر، فرانتس (۱۳۳۵) «گروه فتوت کشورها اسلامی و نوع ظهور گوناگون آنها مخصوصاً در ایران و کشورهای همجوار آن»، *مجله ادبیات دانشگاه تهران*، سال ۴، شماره دوم، صص ۷۶-۹۴.
- ۵- خطیبی، محمد مهدی، علوی مقدم، مهیار، (۱۳۹۶) «بررسی آغازگرهای فرانش متنی در عهبرالعاشقین روزبهان بقلی»، *نشریه جستارهای زبانی*، صص ۲۳-۵۴.
- ۶- زرکوب، نجم‌الدین (۱۳۵۲) *فتوت‌نامه زرکوب*، در رسائل جوانمردان، به کوشش مرتضی صراف، تهران: انستیتوی فرانسوی پژوهش‌های علمی در ایران.
- ۷- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۶) *قلندریه در تاریخ: دگردیسی‌های یک ایدئولوژی*، تهران: سخن.
- ۸- صراف، مرتضی (۱۳۵۲) *رسائل جوانمردان (مشمتمل برهفت فتوت‌نامه)*، تهران: انستیتوی فرانسوی پژوهش‌های علمی در ایران.
- ۹- عاصی، مصطفی، نوبخت، محسن (۱۳۹۰) «تحلیل سبک‌شناختی شعر اخوان (آن‌گاه پس از تندر) رویکردی نقش‌گرا»، *زبان‌شناخت*، سال دوم، شماره دوم، صص ۶۹-۹۸.
- ۱۰- عرب زوزنی، محمد علی؛ پهلوان نژاد، محمدرضا؛ سیدی، سید حسین (۱۳۹۳) *بررسی ساختار وجهی خطبه جهاد نهج‌البلاغه براساس فرانش بیتافرادی نظریه نقش‌گرا*، دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۱۱- فتوحی رود معجنی، محمود، (۱۳۹۱) *سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*، تهران: انتشارات سخن.
- ۱۲- فهیم نیا، فرزین (۱۳۸۷) *توصیف و تحلیل نقش‌گرایانه آغازگر از منظر رویکرد هلیدی در کتاب‌های فارسی و انشاهای دانش‌آموزان دبستان*. پایان‌نامه دکتری. تهران پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۱۳- فرای، ریچارد (۱۳۶۳) *تاریخ ایران کمبریج*، جلد ۴، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر.

- ۱۴- کرین، هانری (۱۳۵۲) **رسایل جوانمردان (مشمتمل برهفت فتوت نامه)**، به کوشش مرتضی صراف، تهران: انستیتوی فرانسوی پژوهش‌های علمی در ایران.
- ۱۵- کرین، هانری (۱۳۸۵) **آیین جوانمردی**، ترجمهٔ احسان نراقی، چاپ دوم، تهران: انتشارات سخن.
- ۱۶- نفیسی، سعید (۱۳۸۴) **بابک خرم دین: دلاور آذربایجان**، به اهتمام عبدالکریم جربزه، تهران: اساطیر.
- 17-Cahen, Cl (1987) “Ayyar”, **Encyclopaedia Iranica**. Vol 3.
- 18-Cahen, Cl (1991) “Futuwwa”, **Encyclopaedia of Islam**, Vol II.
- 19-Halliday .M.A.K and Matthiessen.christian.2004.**An introduction to Functional Grammar**.3 rd. London.
- 20-Thompson .Geoff. (2004) **Introducing Functional Grammar** .second edition. New York.
- 21-Zakeri, Mohsen (1995) **Sasanid soldiers in early Muslim society: the origins of'Ayyārān and Futuwwa**, Wiesbaden: Harrassowitz.